

УДК 330.322

О. А. Савчук, к.і.н., доцент

Т. В. Божидарнік, д.е.н., професор

Луцький національний технічний університет

Розвиток кредитної системи для сільського господарства Волині: історичний аспект

Досліджено початки розвитку кредитної системи Волинського регіону в умовах економічної політики II Речі Посполитої. Визначено основні форми кредитних установ, що працювали у сфері сільського господарства краю, охарактеризовано основні ефективні напрямки їх діяльності.

Ключові слова: кредитні земства, кооперативні організації, приватні кредити, приватні банки, державні банки.

О. А. Савчук, Т. В. Божидарнік

Развитие кредитной системы для сельского хозяйства Волыни: исторический аспект

Исследовано начало развития кредитной системы Волынского региона в условиях экономической политики II Речи Посполитой. Определены основные формы кредитных учреждений, работавших в сфере сельского хозяйства края, охарактеризованы основные эффективные направления их деятельности.

Ключевые слова: кредитные земства, кооперативные организации, частные кредиты, частные банки, государственные банки.

O. Savchuk, T. Bozhydarnik

Development credit system for agricultural Volyni: historical perspective

Studied the early development of the credit system Volyn region in terms of economic policy II Rzeczpospolita. The main forms of credit institutions working in the field of agriculture land, describes the main ways that their activities.

Key words: credit and cooperative organization, private loans, private banks, public banks.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Зміна стратегічної доктрини розвитку України у європейському

напрямку, ставить завдання перед науковцями держави систематизувати історичний та практичний досвід діяльності регіонів України в умовах тісної взаємодії господарських механізмів з іншими державами. Волинський регіон протягом міжвоєнного періоду I половини XX століття перебував у складі багатонаціональної II Речі Посполитої. А тому історичний досвід взаємодії господарських комплексів та систем буде цінною основою для базування нових засад економічних механізмів взаємодії в умовах об'єднаної Європи.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Комплексне дослідження українського кооперативного руху здійснив професор Гелей С. У своїх працях він проаналізував кооперативне законодавство міжвоєнного періоду, діяльність Крайового кредитного союзу, споживчої кооперації Галичини, розкрив погляди теоретиків кооперативного руху. Започатковане видання "Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти" за загальною редакцією С. Гелея. Проте, в зазначених наукових розробках волинський кредитний рух розкривається лише в загальних рисах. Але в цілому вони важливі для розуміння природи кооперативного руху і дослідженнями цієї проблеми. Питання розвитку кооперації, економічного розвитку Волині у міжвоєнний період, зокрема розглядалися у дослідженнях В. Вісіна. Доробки багатьох дослідників розкривають проблеми соціально-економічного розвитку Волинського воєводства у складі Другої Речі Посполитої. Основні напрями урядової аграрної політики на Волині, шляхи її запровадження та вплив на сільськогосподарську кооперацію краю дослідив Я. Шабала. Цілісну картину економічного розвитку Волинського воєводства та аналіз своєрідності перебігу відповідних процесів у господарчому житті краю відтворено у дослідженні В. Литвинюк.

Цілі статті: обґрунтувати місце кредитної кооперації для сільського господарства у процесі економічних перетворень на Волині в умовах II Речі Посполитої.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Формування закладів кооперативного кредитування на Волині почалося ще в період входження її до складу Російської імперії. Передумовами виникнення кооперативних форм фінансової самопомоги серед населення стали такі чинники: скасування кріпосного права, індустріальний розвиток Російської імперії, прискорений перехід сільського господарства на ринкові засади. У Волинській губернії в 1915 р. діяло 414 товариств, із них 333 кредитних та 81 ощадно-позичкове. Кредитні кооперативи отримували грошові засоби безпосередньо з відділів Державного банку Росії за посередництвом інспекторів дрібного кредиту та з власного центру (Союзбанку).

Кооперативний сектор кредитної системи Волині в подальшому функціонував у складі Другої Речі Посполитої. У першій половині 1920-х років у Волинському воєводстві відбувалося відродження кредитних кооперативів. 29 жовтня 1920 р. Польський сейм ухвалив досить ліберальний кооперативний закон. У ньому було сформульовано визначення кооперації, затверджено гарантовані основні демократичні принципи: вільне й відкрите членство, відповідні відсотки від вкладених капіталів, нескладну процедуру реєстрації кооперативів. Проте розвитку кредитної кооперативної системи перешкождали економічні наслідки Першої світової війни, а саме: зруйнована економіка, високий рівень інфляції, нестабільність польської валюти, її девальвація та ін. Відсутність центрального банку, недоступність кредитів приватних банків спонукало до розвитку кооперативних кредитних інституцій. Особливо відчувало відсутність кредитної системи сільське господарство, адже сезонність сільської праці потребувала короткотермінового кредитування завжди. Проте задоволення селян у кредитах ніколи не було достатнім. Варто виділити п'ять груп, що надавали кредити для сільського господарства в Польщі: 1) кредитні земства; 2)

кооперативні організації; 3) приватні кредити; 4) приватні банки; 5) державні банки.

Кредитні земства надавали довготермінові позички великій земельній власності і певний час дуже неохоче співпрацювали навіть з заможними сільськими господарствами, підкреслюючи свою цим свою елітарність. На території Польщі діяли: Земське кредитове товариство у Варшаві, Земське кредитове товариство у Львові та «Нове Земство» у Познані. У другій половині 20-х років діяльність Земського кредитового товариства у Варшаві значно просунулась на східні терени, збільшуючи також і кількість клієнтів у сільській місцевості.

Серед кооперативних кредитних організацій у сільському господарстві охоче працювали такі типи кооперативів: 1) ощадно-позичкові загальні; 2) ощадно позичкові рільничі; 3) цільові кредитні інституції. Кооперативні організації цього типу займали у Польщі і 1936 році 36%. [1].

До сільськогосподарських ощадно-кредитних кооперативів належали каси Стефчика. За зразок були узяті каси Райфайзена («райфайзенки»), що з'явилися як спосіб протидії лихварському капіталу серед дрібних селянських господарств, котрі не мали можливості користуватися з банківських кредитів. Каси Стефчика були поширені у південних та центральних воєводствах, а згодом у східних. Обслуговували вони, як правило, 1–3 села кількістю до 3 тисяч мешканців. Керувались принципом солідарної відповідальності. Невеликі символічні членські внески давали можливість користування з низькопроцентних кредитів (2–4%), що притягувало значну кількість вкладників. У касах Стефчика надавались короткотермінові кредити терміном від 3 місяців до 1 року. Найчастіше кредити використовували для сплати боргів, закупівлю насіння, живого інвентарю. Проте за відсутності можливості отримання вигідних довготермінових кредитів, позички використовувались також і на інвестиційні цілі: будівництво і купівлю землі. Каси Стефчик проводили також кредитне обслуговування банкових позичок під заставу збіжжя.

Центральним фінансовим органом кас Стефчика була Центральна каса сільськогосподарських спілок [2].

Гмінні комунальні ощадно-кредитні каси здійснювали діяльність у центральних та східних воєводствах. Вони надавали короткотермінові кредити для покращення ведення сільського господарства, купівлю землі, устаткування та інструменту, сировини, сплати боргів. Проте установи надання дрібних кредитів не мали можливості задовольнити усі потреби селян. Вони мали слабо розвинуту організаційну мережу, їм бракувало відповідних кадрів та фінансових засобів. Проте низька процентна ставка позичок, дозволяла постійно залучати клієнтів. З іншого боку, такі позички перешкоджали діяльності лихварів, котрі були особливо розповсюджені у східних воєводствах.

Лихварство, що було поширено у попередні роки стало зменшуватись з виникненням різних форм кредитування. Проте воно не тільки не зникло, а й набуло нові цивілізовані форми. Кредитування приватними особами мало досить високу процентну ставку, котра доходила до 100% від позички отриманої в банку чи іншої кредитної установи. Проте іноді процентні ставки були навіть значно вищі. На лихварські умови найчастіше були змушені погоджуватися невеликі селянські господарства [3].

З кредитів банків, як правило, користувалися великі господарства, оскільки банки не надавали коштів клієнтам з ризиковою платоспроможністю. Проте і вони у нестабільний час економічних криз не хотіли надавати довготермінові кредити, а зосереджувалися на наданні короткотермінових позичок.

Міжвоєнний період характеризувався зростаючою роллю державних банків у кредитуванні сільського господарства і у цілій фінансовій системі держави. Найбільші банки, що сприяли фінансуванню сільського господарства були Державний сільськогосподарський банк (Państwowy Bank Rolny) та Банк Господарства Краю (Bank Gospodarstwa Krajowego). Окрім допомоги індивідуальним господарствам, державні банки сприяли торгово-виробничим підприємствам: кооперативам та їх об'єднанням, торговим, парцеляційним та виробничим підприємствам. Державні банки надавали головним чином інвестиційні довготермінові низькопроцентні кредити. З часом,

Банк стає учасником багатьох товариств у Польщі. Крім довготривалих кредитів державні банки надавали і кредити короткотермінові призначені на збільшення оборотних коштів під час посівної кампанії та на жнива, на підвищення врожайності, на засоби виробництва та інше. Найбільше позичок державного банку отримували господарства центральних та східних воєводств. Низька процентна ставка робила кредити державного банку найбільш популярними, а тому він був найбільшим інвестором у сільське господарство Польщі у міжвоєнний період. [4].

Таким чином, міжвоєнний період характеризувався розвитком різних форм кредитування. Цей розвиток не можна назвати значним, проте, багатогранним, котрий здійснив значний вплив на розвиток економіки краю та регіонів зокрема. Дуже важливими стали нові форми кредитування для східних воєводств, котрі були відсталі та незаможні. Проте для держав і регіонів кредитів для розвитку було недостатньо.

У Волинському воєводстві, до середини 1920-х років було засновано різні кредитно-банківські установи. Кооперативна кредитна система воєводства була дворівневою: нижчий рівень – сільські кредитні кооперативні організації (райффайзенки, каси Стефчика, єврейські безпроцентні каси, кредитні каси «Самопоміч»), міські кооперативні банки (Українбанки, народні банки, кредитбанки, дисконтні банки та ін.); вищий рівень – Центральна каса кредитних кооперативів. На Волині заклади кредитної кооперації за національним складом були різноманітними. Кількість суто українських кредитних кооперативів була незначною. Це пояснювалося тим, що кредитні кооперативи належали до численних ревізійних союзів у Польщі й чіткого розмежування їх за національною ознакою не було.

Порівняно з галицькими воєводствами, на Волині кредитна кооперація відновлювала або започатковувала свою діяльність досить повільно. Якщо до 1927 р. Центробанк (“Централя” для кооперативних кас) відновив у Західній Україні роботу 60 повітових кооперативів, то на Волині тільки шести. Якщо співставити з польськими кредитними товариствами, то волинська кредитна кооперація за темпами розвитку відставала. Не дивлячись на економіко-політичні перешкоди, завдяки активності

кооператорів і допомозі галицького кооперативного руху, протягом 1924–1926 рр. у Волинському воєводстві було відкрито шість повітових кооперативних організацій Українського кооперативного банку. Вони належали до двох Ревізійних союзів: Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) у Львові та Ревізійного союзу рільничих кооперативів (РСРК) у Луцьку.

Перший Українбанк на Волині виник у Ковелі, коли 6 липня 1924 р. в окружному суді був зареєстрований його статут. Кооперативний банк розпочав свою діяльність на базі реорганізованого ощадно-позичкового товариства «Самопоміч» [5]. У 1930 р. Ковельський банк відкрив своє відділення у с. Мельниця Велицької гміни. На території воєводства Українбанки були відкриті у Кременці (1924 р.), Почаєві (1925 р.), Здолбунові (1925 р.), Острозі (1926 р.). За національним складом вони були українськими. На початку 1930-х років серед членів Українбанку поляки становили 2,3%, українці – 95,4%, інші – 2,3% [6]. Із 1926 р. Український кооперативний банк у Луцьку почав працювати як повітова кредитна організація. На час заснування він налічував 1200 осіб, розмір власного капіталу становив 40 тис. злотих. Луцький Українбанк відкрив свої відділення у Рожищах, Колках, Тростянці, Жидичині [7]. У період світової економічної кризи, банк не тільки не знизив активність роботи, а й поліпшив свої показники. Банк належав до Волинського союзу комунальних і кредитових організацій у Луцьку, мав зв'язки з Центробанком і Земельним банком у Львові. У другій половині 20-х – 30-х років ХХ ст. у Луцьку як господарсько-кредитна установа Волині діяв Український кредитний кооперативний банк.

У Волинському воєводстві діяли кооперативні банки регіонального значення, які належали до польських ревізійних союзів. Вони мали більше можливостей для активізації своєї діяльності, бо ними опікувалася польська влада. Завдяки такій опіці й почав свою діяльність Володимирський повітовий кооперативний банк як кредитний кооператив з обмеженою відповідальністю (1924 р.). Цей банк належав до Союзу польських кооперативів у Варшаві. Членами банку були фізичні та юридичні особи різного соціального походження. Після проведення польським урядом макроекономічних стабілізуючих заходів на грошовому ринку, у

другій половині 1920-х років Володимирський повітовий банк працював досить ефективно. При цьому на регіональному ринку капіталів він мав достатньо конкурентів, таких як Народний банк, Купецький банк, Каса Стефчика, Комунальна каса ощадна, Кооперативний банк дрібного купецтва, а також 5 спеціалізованих кооперативних банків.

До складу кооперативної кредитної системи Західної України, зокрема, Волині, входили численні кредитні кооперативи - інституції дрібного кредиту, які надавали своїм членам дрібні позики та належали до Ревізійного союзу. Виникали такі кредитні установи шляхом реєстрації в Окружному суді. Заклади надання дрібного кредиту мали податкові пільги: не викупували промислового свідоцтва; не платили оборотного, прибуткового та рентного податків [8]. Ці кредитні установи були ефективними в господарському житті села: по-перше, кооперативна система кредитування охопила дрібних ремісників і селян, які не мали доступу до банківських позик; по-друге, кредит для сільських жителів став доступним і дешевим; по-третє, зменшився лихварський кредит на селі.

Світова економічна криза 1929–1933 рр. на діяльність кредитних кооперативних установ суттєво не вплинула. Вони продовжували працювати завдяки збільшенню кількості членів із невеликою пайовою сумою та залученню дрібних заощаджень вкладників. Проте «волинська політика» у 1930-і р. завдала відчутного удару по кооперації на західноукраїнських землях, в тому числі й на Волині (тут кредитні кооперативи знизили оборот капіталу з 39592908 зл. у 1931 р. до 20371545 зл. у 1932 р.).

На волинську кредитну кооперацію негативний вплив мав новий кооперативний закон 1934 р., яким регулювалася організація ревізійних спілок, визначалася приналежність до них кооперативів і обмежувалася діяльність РСУК лише трьома воєводствами (Львівським, Станіславським і Тернопільським). Це позбавило РСУК організаційного впливу на північно-західні землі, зокрема й на Волинське воєводство. Кредитні кооперативи РСУК перейшли до новоствореного в 1934 р. Союзу рільничих і зарібково-господарських кооперативів (СР і ЗГК). Останній був найбільшим серед Ревізійних союзів у Польщі. По воєводствах Варшавський

Союз представляли Окружні союзи, які були відкриті в Луцьку, Львові, Кракові, Познані та інших великих містах Польщі. До Окружного союзу в Луцьку входили, поряд з кредитними кооперативами, молочарські та рільничо-торговельні. В Луцькому відділенні СР і ЗГК переважали кредитні кооперативи.

До Союзу рільничих і зарібково-господарських кооперативів відносилися каси Стефчика. Порівняно зі Східною Галичиною, вони були досить поширеними на Волині. Серед пайовиків кас Стефчика значну частину становили поляки. Ефективно ці кредитні інституції почали працювати лише в 30-х роках ХХ ст. За 1930 р. кількість кас Стефчика збільшилася на 2,3%, а кількість членів – на 14%. Пайовий капітал на одного члена залишився на рівні 27 зл. Однак запасний і спеціальний капітал у розрахунку на одного члена кооперативу збільшився з 2566 зл. у 1930 р. до 3070 зл. у 1931 р. [9]. На кооперативних засадах працювали на Волині єврейські безпроцентні кредитні каси. Вони належали до Центрального Товариства підтримки безвідсоткового кредиту та пропаганди продуктивної праці серед єврейського народу «Секабє». У Волинському воєводстві в 1937 р. діяло 55 безпроцентних кредитних кас, які нараховували 10064 членів. Єврейські кредитні каси володіли капіталом розміром 953539,53 злотих, надали 16942 позички на загальну суму 637692,85 зл. [10].

Німецька громада в Луцьку користувалася також послугами кооперативного банку «Кредит–Луцьк», членами якого були 317 німців. Цей кредитний кооператив з обмеженою відповідальністю належав до Луцького відділення СР і ЗГК та Союзу німецьких кооперативів у Львові [11].

При професійних установах, громадських товариствах, релігійних парафіях діяли каси самопомоги під назвою «Християнська Каса безпроцентного кредиту». У міжвоєнний період на території воєводства їх працювало понад 40 [12].

Серед воєводств Західної України частка кредитних кооперативів відносно питомої ваги в населенні краю на Волині була низькою. Найгустіша мережа кредитних кооперативів припадала на Тернопільське воєводство, бо частка їх (22,4%) перевищувала питому вагу в населенні усього краю (16,7%). У Львівському воєводстві ці показники становили відповідно – 36,0 і

32,5%, Станіславському – 18,0 і 15,5%, у Волинському – 16,4 і 23,6% [13].

Висновки. Таким чином, аналізуючи міжвоєнний період, можна констатувати, що на Волині кооперативний сектор кредитної системи Волинського воєводства функціонував у 20–30-х роках ХХ ст. на основі банківського законодавства Другої Речі Посполитої. За організаційно-правовою формою установи кооперативного кредитування поділялися на кооперативні банки, народні банки, сільські кооперативні каси («райффайзенівки»), каси Стефчика, безпроцентні кредитні каси, каси самодопомоги. Вони належали до різноманітних ревізійних союзів. За національною приналежністю волинські кредитні кооперативи були українськими, польськими, єврейськими, німецькими, змішаними. Українська кредитна кооперація, порівняно з польською, у воєводстві була слабкою, проте виконувала значну економічну роль у становленні та розвитку різних форм приватної діяльності у сфері сільського господарства. Волинські кредитні кооперативи припинили свою діяльність зі встановленням радянської влади на території Західної України в 1939 р.

1. W. Rusinski, Zarys historii polskiego ruchu spolecznego. Cz. II 1918 – 1939, Warszawa, 1967, s. 24–37.
2. Romanowski T. Z dziejów spółdzielczości rolniczej w latach wielkiego kryzysu 1929–1934, Warszawa, 1964, s. 138.
3. /Rolnictwo II Rzeczypospolitej, Warszawa, 1983, s. 325.
4. Kamieniecka Małgorzata. Kredyt rolny w Polsce międzywojennej. Z dziejów gospodarki i myśli ekonomicznej Drugiej Rzeczypospolitej, Lublin, 2001, s. 116.
5. Сорок В. В Українбанку / В. Сорок // Українська нива. – 1929. – Ч. 24–25. – 15 черв. – с. 4.
6. Державний архів Волинської області (ДАВО). – Фонд 34. – Оп. 2. – Спр. 1139.
7. Кооперативний рух в Луцькому повіті // Господарсько-кооперативний часопис. – 1928. – Ч. 18. – 2 трав. – с. 4.
8. Заснування інституцій дрібного кредиту // Господарсько-кооперативний часопис. – 1928. – Ч. 6. – 8 лют. – с. 6.
9. Голуб Г. М. Розвиток кредитної кооперації на західноукраїнських землях у 20–30-х роках / Г. М. Голуб // Історія народного господарства та економічної думки України : Міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 26–27 / Редкол. : Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.). – К. – 1994. С. 96.

10. Державний архів Волинської області (ДАВО). – Фонд 34. – Оп. 2. – спр. 4382, арк. 123].
11. Державний архів Волинської області (ДАВО). – Фонд 34. – Оп. 2. – спр. 4067, арк. 7.
12. Державний архів Волинської області (ДАВО). – Фонд 34. – Оп. 2. – спр. 4382, арк. 1–7
13. Голуб Г. М. Розвиток кредитної кооперації на західноукраїнських землях у 20–30-х роках / Г. М. Голуб // Історія народного господарства та економічної думки України : Міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 26–27 / Редкол. : Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.). – К., 1994. С. 103.